

Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kur'ân ve Ezan Plaklarına Sansür (1895–1946)

İrfan YİĞİT*

Özet

Bu makale, II. Abdülhamid döneminden başlayarak erken Cumhuriyet dönemine kadar (1895–1946) uzanan süreçte, gramofon plaklarına yönelik sansür uygulamalarını Osmanlı ve Cumhuriyet arşiv belgeleri üzerinden tarihsel ve kültürel bağlamda incelemektedir. Çalışmada, gramofon ve fonograf gibi yeni ses teknolojilerinin Osmanlı topraklarında yarattığı toplumsal etki, özellikle dini metinlerin bu cihazlara kaydedilmesiyle ortaya çıkan tepkiler üzerinden ele alınmaktadır. Kur'ân-ı Kerim, ezan ve salavat gibi kutsal metinlerin eğlence araçlarıyla ilişkilendirilerek kamusal ortamlarda dinlenmesi, dönemin dini ve ahlaki normlarıyla çeliştiği gerekçesiyle hem sivil hem de resmî düzeyde ciddi eleştiriler almış ve çeşitli yasaklamalara yol açmıştır. Ancak makalenin ortaya koyduğu üzere, bu sansür politikaları yalnızca dini hassasiyetlerle sınırlı kalmamış; aynı zamanda toplumsal düzenin korunması, ahlaki yapıların muhafazası, siyasi kontrolün sürdürülmesi ve Batılılaşma-karşıtı reflekslerin etkisiyle de şekillenmiştir. Çalışmada kullanılan arşiv belgeleri, içeriklerinde doğrudan sansür, toplatma ve müdahale kararlarını barındırmaları; dini içeriklerin teknolojik araçlarla ilişkilendirilmesine dair devlet politikalarını yansıtmaları ve tarihsel süreklilik göstermeleri esas alınarak seçilmiştir. Belge içeriklerinin özetlerine yer verilerek hem akademik bütünlük korunmuş hem de çalışma odak noktasını kaybetmeden yapılandırılmıştır. Bu bağlamda çalışma, Osmanlı modernleşmesinin yalnızca teknik gelişmelerle değil, aynı zamanda dini-kültürel değerlerle nasıl etkileşim içinde şekillendiğini ortaya koymakta; gramofon plaklarına yönelik sansür uygulamalarını toplumsal dönüşüm, dini söylem ve devlet otoritesi üçgeninde analiz ederek literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Din Müsikisi, Gramofon, Fonograf, Türk Müziği, Sansür.

Censorship of Qur'ân and Adhân Records in Ottoman Archival Documents (1895–1946)

Abstract

This article examines the censorship practices directed at gramophone records from the reign of Sultan Abdülhamid II through to the early Republican period (1895–1946), within a historical and cultural framework based on Ottoman and Republican archival documents. The study explores the social impact of new sound technologies such as the gramophone and phonograph in Ottoman territories, focusing on the reactions that emerged when religious texts were recorded on these devices. The recitation of sacred texts—such as the Qur'ân, the call to prayer (ezan), and salawat—through devices associated with entertainment, and their subsequent broadcast in public spaces, was met with intense criticism on both civil and official levels due to perceived conflicts with prevailing religious and moral norms. However, as the article demonstrates, these censorship policies were not solely grounded in religious sensitivities; they were also shaped by concerns about maintaining public order, preserving moral structures, exerting political control, and resisting certain aspects of Westernisation. The archival documents used in the study were carefully selected based on their direct references to censorship, confiscation, and administrative intervention; their reflection of state policy toward mediating religious content via technology; and their contribution to tracing a historical continuity. Rather than presenting the full texts, document summaries have been included to preserve academic coherence and maintain the focus of the study. In this context, the article reveals that technical developments and continuous interaction with religious and cultural values shaped Ottoman modernisation. By analysing the censorship of gramophone records within the triad of social transformation, religious discourse, and state authority, this study offers an original contribution to the literature.

Keywords: Turkish Religious Music, Gramophone, Phonograph, Turkish Music, Censorship.

*Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Ve Sanatları Bölümü, Türk Din Musikisi Anabilim Dalı, Aydın / Türkiye, irfan-yigit@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7265-1991

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Yiğit, İ. (2025). Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kur'ân Ve Ezan Plaklarına Sansür (1895–1946), *Külliyeye*, 6(2), 196-218.

<https://doi.org/10.48139/aybukulliyeye.1610925>

Makale Bilgisi / Article Information

Geliş / Received	Kabul / Accepted	Türü / Type	Sayfa / Page
31 Aralık 2024	20 Mayıs 2025	Araştırma Makalesi	196-218
31 December 2024	20 May 2025	Research Article	

Extended Abstract

This study investigates the censorship of religious content, particularly Qur'ān recitations and the Islamic call to prayer (*adhān*), recorded on gramophone discs between 1895 and 1946, based on archival documents from the late Ottoman Empire and early Turkish Republic. Positioned within the broader socio-cultural context of Ottoman modernisation, the research reveals how technological innovations such as the phonograph and gramophone triggered a complex interplay between religious sensitivities, public morality, state control, and the shifting boundaries of acceptable media.

The emergence of gramophones in Ottoman lands coincided with a period marked by growing exposure to Western science and technology. While welcomed in some circles for their novelty and potential, these sound technologies also raised profound religious and ethical concerns, mainly when sacred Islamic texts were disseminated through devices primarily associated with entertainment. The playing of Qur'ān verses, *adhān*, and other holy expressions in public, commercial, or profane settings—such as coffeehouses and taverns—was widely viewed as an affront to Islamic values and reverence. In response, state authorities implemented various forms of censorship, confiscation, and legal prohibition, often backed by religious *fatwās* and official decrees.

The archival materials consulted for this study consist of over twenty documented cases spanning the Hamidian era and the early Republican years. These documents were selected according to three main criteria: (1) their direct reference to censorship and restriction of gramophone records, (2) their focus on religious content such as Qur'ān and *adhān*, and (3) their reflection of a broader ideological and political sensitivity toward cultural transformation during modernisation. Instead of presenting full-text transcriptions, the study includes detailed summaries and contextual analyses of the documents to ensure clarity, coherence, and analytical focus.

Findings reveal that censorship during this period was not limited to religious concerns alone. Instead, it intersected with state strategies aimed at maintaining public order, regulating cultural norms, managing political dissent, and negotiating the place of Islamic tradition within the rapidly modernising Ottoman-Turkish world. The opposition to religious recordings was thus part of a broader media regulation framework that included restrictions on politically subversive songs, foreign-produced records, and controversial public broadcasts. In particular, tensions between conservative Islamic values and Westernised cultural forms found expression in regulating new sound media.

In several cases, authorities went so far as to ban Qur'ānic recordings outright, confiscate discs, and destroy recordings deemed inappropriate. Notably, concerns extended beyond the content to include the context of its performance, the audience, and the technological medium used. This indicates a shift in how sacredness was mediated and understood within a changing cultural landscape. Furthermore, figures such as Sheikh Said, who were associated with religious leadership and political opposition, became focal points of intensified censorship.

By situating censorship within the broader processes of Ottoman and early Republican modernisation, the article highlights how new technologies challenged religious orthodoxy and sparked administrative, legal, and theological responses. The study contributes to the literature by showing how censorship functioned as a prohibition and a regulatory mechanism aimed at constructing the cultural norms of modernity. As such, it offers valuable insights into the negotiation of authority, tradition, and innovation in a transformative historical period.

Giriş

Sansür, tarih boyunca toplumların dini, kültürel, siyasi ve ahlaki hassasiyetlerini koruma amacıyla başvurulan bir mekanizma olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda sansür uygulamaları, modernleşme süreci ve Batılılaşma etkisiyle daha karmaşık bir hal almıştır. Gramofon ve fonograf gibi yenilikçi teknolojilerin Osmanlı topraklarına girişi, toplumda büyük bir ilgi uyandırırken, aynı zamanda dini ve ahlaki normlarla çelişen bir dizi sansür kararını da gündeme getirmiştir. Özellikle kutsal kabul edilen Kur'ân-ı Kerîm ve ezan gibi dini metinlerin, eğlence araçlarıyla ilişkilendirilmesi, dönemin toplumsal ve dini değerlerine aykırı bulunmuş ve çeşitli yasaklamalara neden olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, Osmanlı arşiv belgelerine dayalı bir inceleme yaparak, gramofon plaklarına getirilen sansür uygulamalarının nedenlerini ve etkilerini ortaya koymaktır. Araştırma, tarihsel bir yöntemle, arşiv kaynakları ve dönemin sosyal bağlamı dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, sansür uygulamalarının yalnızca dini metinlerin korunmasıyla sınırlı kalmadığı, aynı zamanda modernleşme ve Batılılaşma süreçleriyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir.

Bu çalışma, daha önce doktora tezi olarak kaleme alınan Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Musiki ve Yasaklar başlıklı çalışmada konu içeriği olarak ele alınan başlıklardan birisidir. Fakat içerik daha ayrıntılı ve kapsamlı bir şekilde yeniden ele alınmıştır. Söz konusu tez, 2023 yılında kitap olarak yayımlanmış ve literatüre önemli bir katkı sunmuştur. Ancak bu makale, gramofon plaklarına yönelik yasaklar özelinde, ilgili döneme dair daha detaylı bir analiz sunmakta ve yasakların yalnızca müzik ve dini metinlerin korunması boyutunu değil, aynı zamanda toplumsal düzen, modernleşme ve siyasi kontrol bağlamındaki etkilerini de kapsamlı bir biçimde tartışmaktadır.

Çalışmada ele alınan olay ve belgeler, yaklaşık olarak 1895 yılında Osmanlı topraklarında gramofonun ilk kez görülmesinden başlayarak, 1946 yılına kadar uzanan süreçteki sansür uygulamalarını kapsamaktadır.

Çalışma, gramofon plaklarına getirilen sansürün yalnızca dini gerekçelere dayanmadığını; aynı zamanda toplumsal düzeni koruma arzusu, ahlaki denetim anlayışı ve modernleşme sürecine yön verme çabaları çerçevesinde çok yönlü bir sansür politikası olarak uygulandığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, dönemin toplumsal yapısına ve kültürel dönüşümüne ışık tutmayı hedeflemektedir. Bu yöntemle, Osmanlı toplumunda teknolojik yeniliklerin dini ve toplumsal değerler üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda, gramofon plaklarına yönelik yasaklar, dini metinlerin kutsallığını koruma çabasının yanı sıra, toplumsal düzenin ve ahlaki normların muhafaza edilmesi amacıyla alınmış önlemler olarak ele alınacaktır. Makale, modernleşmenin Osmanlı toplumundaki yansımalarını sansür bağlamında analiz ederek dönemin kültürel ve dini hassasiyetlerini anlamaya katkı sunmayı hedeflemektedir.

Bu çalışmada kullanılan arşiv belgeleri, gramofon plaklarına yönelik doğrudan sansür uygulamalarını içermesi, dini metinlerin (özellikle Kur'ân-ı Kerîm ve ezan) teknolojik araçlarla ilişkilendirilmesine dair resmî kararları belgelemesi ve toplumsal tepkileri yansıtmaları gibi ölçütler esas alınarak seçilmiştir. Ayrıca, belgelerin farklı dönemlere (II. Abdülhamid dönemi ve erken Cumhuriyet) yayılması, tarihsel sürekliliğin izlenebilmesi açısından da önemli bir tercih sebebi olmuştur.

Tarihin farklı dönemlerinde, bazı durumlarda dinî ve farklı gerekçelerle yasak ve sansür gündeme gelmiştir. Yasakların içerikleri birbirlerine benzer olsa da gerekçeleri dikkat çekici olmuştur. Dinî, siyasi ve kültürel kaygılarla uygulanan yasaklar, toplumun her kesimini etkilemiştir. Söz konusu yasak ve sansür uygulamaları; dini metinlerin kutsallığını koruma, ahlaki normları muhafaza etme ve teknolojinin toplumsal etkilerini denetim altında tutma çabasının birleşimi olarak değerlendirilmelidir. Burada zikrettiğimiz yasak ifadesinin kavramsal karşılığı 'sansür' olarak zikredilebilir. Sansür kelimesi ve kavramı Türkçeye, Fransızca 'censure' sözünden girmiştir. Türk Dil Kurumu'na göre, her türlü yayının, sinema ve tiyatro eserinin devlet tarafından önceden denetlenmesi işi, sıkı şekilde denetimi olarak belirtilmektedir (Türk Dil Kurumu Sözlüğü, t.y.). Yasa gereği bir ülkede söz, yazı, resim ve ses yoluyla yapılan her türlü yayının ve yazışmaların önce devlet denetiminden geçmesi zorunluluğu olarak da tarif edilebilir (Er, 2014, s.13). Gramofon plakları da sansürden etkilenen alanlardandır. Genel olarak yasaklamalar arasında en dikkat çekici olanı, dinî gerekçelerdir. Siyasi gerekçelerle yapılan yasaklamalar için de dinî gerekçelerin dayanak yapıldığı olmuştur.

Dünya tarihi boyunca milletlerde ve medeniyetlerde yasaklanan şeyler olmuştur. Sansür ilk olarak insanların ortaya atmış olduğu fikirlerin dinî görüşlerle ters düştüğü, onu karşısına aldığı eski devirlerde ortaya çıkmıştır. M.Ö. 5. yüzyılda Atinalılar, Milet medeniyetinin tahrip edilmesini hatırlatan bir piyesin oynanmasını yasaklamışlardır. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti devletlerinde de siyasî, dinî, kültürel gerekçelerle yasaklamaların yapıldığı ve sansürün uygulandığı zamanlar olmuştur. Bir kelimenin, şiirin, bir şarkı güftesinin, bir enstrümanın çeşitli dönemlerde yasaklara maruz kaldığı görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde siyasi ve dini iradenin korunmasına büyük önem verilmiştir. Örf ve adetler ile ahlakî değerlerin korunması, devletin hayatî çıkarları arasında kabul edilmiştir. Bu çerçevede, bu değerlere aykırı neşriyata izin verilmesi mümkün olmamıştır (Er, 2014, s.14). Osmanlı tarihinde yer alan yasaklamalara ilginç bir örnek olan gramofon plaklarına uygulanan yasak ve sansür de bu kapsam içerisinde ele alınmıştır.

Osmanlıda Teknoloji ve Din İlişkisi

Osmanlı İmparatorluğu'nda teknoloji ve din arasındaki ilişki, imparatorluğun modernleşme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren Batı'daki bilimsel ve teknolojik gelişmelerin Osmanlı toplumuna etkisi, dini düşünce ve uygulamalarla iç içe geçmiştir. Bu yüzyılda saray ve çevresi Avrupa'dan yeni unsurların aktarılmasına ihtiyaç duymaya başlamış ve bu aktarmalar askeri düzendeki yeniliklerin yanında gerek eğitim ve bilim ve gerekse teknoloji sahasında gerçekleşmiştir (İhsanoğlu, 1998, s.22). Osmanlı modernleşmesi, Batı'daki bilim ve teknolojinin benimsenmesi sürecinde dini düşüncenin yeniden yorumlanmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi fikir akımları ortaya çıkmış ve her biri modernleşme ile din arasındaki ilişkiyi farklı şekillerde ele almıştır. Batıcılar, Batı'nın bilim ve teknolojisinin alınmasını savunurken, İslamcılar modernleşmenin İslami değerlerle uyumlu olmasını vurgulamışlardır. Bu süreçte, dini düşüncenin modernleşme karşısındaki tutumu, Osmanlı toplumunun teknolojiye adaptasyonunu etkilemiştir (Taş & Göksüçukur, 2019, s.476).

Bu çerçevede, Osmanlı toplumunun Batı menşeli bilimsel ve teknolojik gelişmelere karşı sergilediği tutum, yalnızca askeri, eğitimsel ve kurumsal alanlardaki yapısal modernleşme süreçlerinde değil, aynı zamanda kutsal kabul edilen dinî metinlerin yeni medya araçlarıyla temas ettiği kültürel sahalarda da belirgin biçimde hissedilmiştir. Özellikle teknoloji aracılığıyla dinî içeriklerin yeniden üretimi ve dolaşıma girmesi, hem bu yeniliklerin dini gelenekle ne ölçüde bağdaştırılabileceği sorusunu gündeme getirmiş hem de toplumun dinî hassasiyetlerini tetikleyen tartışmalara zemin hazırlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğunda gramofon plaklarına Kur'ân-ı Kerîm ve ezan gibi dini içeriklerin kaydedilmesine yönelik tartışmalar, teknolojik yeniliklere karşı dini ve kültürel dirençlerin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Matbaanın geç kabulünde olduğu gibi, gramofon plaklarının dini metinler için kullanılması da kutsal metinlerin bağlamından koparılacağı ve saygısız bir şekilde ticari veya eğlence amaçlı kullanılabileceği endişelerine yol açmıştır. Bu hassasiyetler, dini ve kültürel değerlerin korunması çabasıyla şekillenmiştir (Doğan, 2021, s.9).

Dini eğitim ve uygulamaların temel taşı olan medreseler, başlangıçta modern teknolojilere mesafeli yaklaşmış olsa da modernleşme sürecinde teknolojinin sunduğu imkanların dini eğitimle nasıl dengelenebileceği sorusu gündeme gelmiştir. Gramofon plaklarına dini metinlerin kaydedilmesi, dini eğitim ve ritüellerin teknolojiyle adaptasyonu açısından bir sınav niteliği taşımış, ancak dini metinlerin kutsallığını koruma adına bu tür girişimlere karşı sınırlamalar getirilmiştir (Aşkın, 2017, s.988).

Osmanlı İmparatorluğu'nda teknoloji ve din arasındaki ilişki, gramofon plakları bağlamında da dinamik bir etkileşim göstermiştir. Dini düşünce, teknolojik yeniliklerin kabulü ve uygulanmasında belirleyici bir faktör olmuş; gramofon gibi teknolojilerin, dini metinlerin bağlam dışı ve ticari bir şekilde kullanılmasını önleme çabasıyla sınırlandırılmıştır. Bu durum, Osmanlı modernleşmesinin, dini değerlerle teknolojik

yeniliklerin bir arada nasıl ele alınacağı konusundaki kendine özgü yapısını ortaya koymaktadır.

Gramofon ve Fonografin Osmanlı Topraklarına Girişi

Kendi eksenini etrafında sabit bir hızla dönen ve balmumundan, kalaydan veya metalik sabundan yapılmış olan ve kovan denilen içi boş bir silindirin üzerine iğne ile oyularak kaydedilen ses titreşimlerinin, daha sonra bir başka iğne ile yeniden üretilmesi fikri, insanlığın sesi kaydetme veya sesi geri getirme çabasından ortaya çıkmıştır. İlk adı fonograf olan ses kayıt cihazlarıyla yapılan ‘ilk kayıt denemeleri’ 1857 yılında başlamıştır (Karakışla, 2000, s.38).

Osmanlı topraklarında ses ve müzik kayıt tarihi, silindirli fonograflarla başlar. Sermet Muhtar Alus, bu aletin İstanbul’da meydana çıkış yılının 1895 olduğunu söyler. Fonograf ilk olarak Beyoğlu Cadde-i Kebir’de piyano satıcısı Ernest Comendinger’in mağazasının vitrininde görülmüştür (Akçura, 2020, s.455). Fonograflara önce ‘sadanüvis’ ismi verilmek istenmiştir. Ancak bu isim tutmamıştır. Kayıt yapma açısından üstünlükleri olsa da fonograf kovanlarının çoğaltılamaması nedeniyle, bu yeni alet fazla itibar görmemiştir. Meraklıları, iyi müzisyenlerin (Örneğin; Tanbûrî Cemil Bey) doldurduğu kovanları alabilmek için çok yüksek miktarlarda paralar ödemek zorunda kalmışlardır. Bu nedenle hemen arkasından piyasaya çıkan gramofon, kısa sürede fonografi gündemden düşürmüştür. Böylelikle fonograf piyasada uzun müddet kalamayarak yerini gramofona bırakmıştır (Akçura, 2020, s.456).

1885 yılında Graham Bell, kayıt için balmumu kullanmış ve cihaz bu gelişmeden sonra ‘grafofon’ adıyla kullanılmaya başlanmıştır. Graham Bell’in ses kaydında kullandığı silindir şeklindeki disk üzerinde çalışmalar yapan Alman Emile Berliner (1851-1929), kayıt sistemini daha da geliştirmiş ve plak üzerindeki kayıt çiziklerinin ve izlerinin derinlemesine değil de yanlamasına olmasını sağlamıştır. Berliner, ilk olarak üzerlerine balmumu sıkılmış çinko plaklardan oluşan malzemeler kullanmıştır. Emil Berliner, 1887 yılında kovanın şeklini de değiştirmiş; ortasında bir delik ve yuvarlak etiket bulunan 25-30 cm kadar çaplı, 3-4 mm kalınlığında, dairevi bir plaka elde etmiştir. Bu plaka yeni bir buluş olarak tarihe geçmiştir (Bertuğ, 1999, s.73).

Berliner ‘grafofon’u ‘gramofon’a çevirmiş ve bu isimle patentini de almıştır. Berliner’in gramofon cihazında geliştirdiği yeniliklerin en dikkat çeken tarafı bir plağa kaydedilebilme sorununu ortadan kaldırarak kopyası yapılabilen plakları icat etmiş olmasıdır (Anbarlı, 2020, s.451).

19. yüzyılda icat edilen en önemli aletlerden birisi olan gramofon 1887 yılında Emile Berliner tarafından tescil ettirilmiştir. Bu tescil olayı yapıldığında oldukça sert eleştiriler yapılan ve mucidi olduğu bu alet nedeniyle alay edilen Berliner’e, yakın çevresi tarafından ‘konuşan bebek’ işine girmesi önerilse de Berliner, gramofonun oyuncak kategorisinde bir icat olmadığı konusunda oldukça kararlı bir duruş sergilemiştir. Yıllarca süren çabaları neticesinde plaklardan iğnelere kadar kullanılan malzemelerin gelişimi gramofonun popülerliğini arttırmıştır. Sonrasında farklı firmalar tarafından binlerce plak baskısı yapılmıştır (Altınbaş, 2020, s.445). Gramofon, icat edilmesinden çok kısa süre

sonra Osmanlı İmparatorluğu topraklarına gelmiştir. Elimizdeki bilgilere ve plak kayıtlarına göre, Osmanlı İmparatorluğu 1897 yılında *The Gramophone Company* (Gramofon Şirketi) aracılığıyla gramofon plaklarıyla tanışmıştır (Karakışla, 2000, s.38).

Gramofon aleti, fonografa nispetle daha kullanışlı bir alettir. Çabuk bozulup çatlayan üstüvani plakların yerine, bugünkü gibi daire şeklinde plaklar kullanılmaya başlanmıştı. Ses de daha pürüzsüz, daha tabii şekilde çıkıyordu (Akçura, 2020, s.456).

Türkiye'deki plak kayıt tarihinin başlangıcını, gramofonun bu topraklara gelişine paralel olarak 1900 yılı başlarına kadar götürebiliriz. Piyasaya sürülen ilk ticari plaklara 1903 yılında görülmüştür. Bu kayıtların plakları Hannover fabrikasında basılmıştır (Akçura, 2020, s.457).

Osmanlının son dönemlerinde İstanbul'da kayıt ve plak sektöründe pek çok şirket kurulmuştur. Emile Berliner'in The Gramophone Co. Şirketi, hem de Alman şirketleri gönderdiği teknisyenler vasıtasıyla kayıtlar yapmışlardır. Türkçede 'taş plak' olarak isimlendirilen 78 rpm plaklara ilk sazlı sözlü eser icra edenler fonograf kayıtları yapanlar olmuştur (Ünlü, 2012). Bu kayıtları yapan firmaların başında The Gramophone Company, Odeon, Orfeon, Polydor, Gramophone Concert Record, Columbia, His Master's Voice, Emil Berliner, Pathe gelmektedir (Ünlü, 2016, s.253, 279).

Dini Metinlerin Kullanımında Ahlaki ve Dini Hassasiyetler

Tarih boyunca, dini metinlerin toplumlar nasıl kullanıldığı, ahlaki ve dini hassasiyetlerin önemli bir parçası olmuştur. Dini metinler, kutsal kabul edilen içerikleri nedeniyle özel bir saygı çerçevesinde ele alınmış ve korunmuştur. Bu metinlerin yanlış, bağlam dışı veya saygısız bir şekilde kullanılması, toplumsal huzursuzluklara neden olabileceği gibi, dini değerlerin korunmasına yönelik hassasiyetleri de artırmıştır (Sargın, 2016, s.113).

Dini metinlerin sesli olarak okunması ve dinlenmesi, özellikle modernleşme dönemlerinde tartışmalara yol açmıştır. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nda gramofon plaklarına Kur'ân-ı Kerîm ve ezan gibi dini içeriklerin kaydedilmesi yasaklanmıştır. Bu yasaklamanın temelinde, kutsal metinlerin eğlence mekanlarında veya ticari bir bağlamda kullanılmasının dini değerlere saygısızlık olarak algılanması yatmaktadır. Osmanlı toplumunda, Kur'ân-ı Kerîm tilaveti veya ezan gibi dini ritüellerin yalnızca ibadet amacıyla belirli mekanlarda icra edilmesi gerektiği inancı hâkimdi (Çuluk, 2016).

Dini metinlerin kullanımı konusunda ahlaki hassasiyetler, yalnızca metinlerin fiziksel formuyla değil, aynı zamanda sesli icrası ve yayılımıyla da ilişkilidir. Özellikle modern teknolojilerin gelişmesiyle birlikte, dini metinlerin dijital platformlarda veya medya araçlarında paylaşılması, yeni etik soruları gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, dini metinlerin ticari amaçlarla kullanılmasının veya saygısız bir bağlamda paylaşılmasının, dini topluluklar tarafından eleştirildiği gözlemlenmektedir (Şimşek, 2024, s.255).

Sansür Kararlarının Uygulanması

Osmanlı Devleti'nde sansür uygulamaları, dini ve ahlaki değerleri koruma çabasıyla şekillenmiş, bu bağlamda teknolojik yeniliklerin toplum üzerindeki etkileri sıkı

bir denetime tabi tutulmuştur. Gramofon plaklarında Kur'ân-ı Kerîm ve ezan gibi kutsal metinlerin yer alması, metinlerin eğlence veya ticaret amacıyla bağlamından koparılabileceği endişesiyle yasaklanmış, sansüre uğramıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde alınan sansür kararları, özellikle kutsal metinlerin yanlış kullanımını önlemeye yönelik olduğu yorumu yapılabilir. Arşiv belgeleri, bu yasakların dini metinlerin kutsallığını muhafaza etmek ve toplumsal huzuru koruma amacına dayandığını göstermektedir.

Sansür kararlarının uygulanmasında, dönemin fetva makamlarının görüşleri de belirleyici olmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in ve ezanın yalnızca ibadet bağlamında okunması gerektiği, eğlence mekânlarında veya ticari ürünlerde kullanılmasının dini değerlere aykırı olduğu vurgulanmıştır. Bu bağlamda, gramofon plaklarının içerikleri sıkı bir denetime tabi tutulmuş, uygunsuz bulunan kayıtların toplatılması sağlanmıştır. Bu tür sansür politikaları, Osmanlı modernleşme sürecinde dini değerlerin teknolojik yeniliklerle uyum içinde korunmasına yönelik bir denge arayışını yansıtmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm ve Ezan-Salânın Plaklarda Yasaklanması

Kur'ân-ı Kerîm ve ezanın gramofon plaklarına kaydedilmesine getirilen yasaklar, Osmanlı İmparatorluğu'nda hem dini hem de toplumsal hassasiyetlerin bir yansımasıdır. Yasakların temel nedenleri olarak dönemin kültürel ve dini değerlerini koruma, dini metinlerin kutsallığını koruma, metinlerin bağlam dışı kullanımını önleme ve toplumsal ahlaki düzeni muhafaza etme çabalarının bir parçası olarak değerlendirilebilir. İslam dünyasındaki hâkim din anlayışı, Batı medeniyetiyle girilen sömürge ilişkilerinin etkisiyle şekillenmiş ve bu süreç, Müslüman toplumların yaşadığı dönüşüm üzerinde kalıcı izler bırakmıştır. Sömürgeciliğin söylem değiştirmiş bir şekli olarak görülen modernleşme ve globalleşme süreci, dini metinlerin korunması konusundaki hassasiyetleri de derinleştirmiştir. Bu bağlamda, gramofon plaklarına Kur'ân-ı Kerîm ve ezan gibi kutsal içeriklerin kaydedilmesine yönelik yasaklar, sadece dini değerlerin korunması amacıyla değil, aynı zamanda bu dönüşüm sürecinde dinin kutsallığını modern teknolojinin etkilerinden uzak tutma çabası olarak da değerlendirilmiştir (Türker, 2003, s.141).

Kur'ân-ı Kerîm ve ezan gibi dini metinler, İslam toplumlarında kutsal kabul edilir ve ibadet ritüellerinin önemli bir parçası olarak görülür. Bu metinlerin eğlence mekânlarında veya ticari bağlamlarda kullanılması, dini değerlere saygısızlık olarak algılanmıştır. Dönemin fetvalarında, Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinin ve ezanın, yalnızca ibadet amacıyla ve belirli mekanlarda okunması gerektiği vurgulanmıştır. Bu çerçevede, gramofon plaklarına Kur'an-ı Kerîm veya ezan kaydedilmesi, dini bir ritüelin bağlamından koparılması olarak değerlendirilmiş ve yasaklanmıştır (Çuluk, 2016).

Gramofon gibi cihazların eğlence mekânlarında kullanılması, bu mekânların ahlaki açıdan sorgulanmasına neden olmuştur. Eğlence mekânlarının toplumsal anlamı, gramofon plaklarına dini içeriklerin kaydedilmesine karşı bir tepki doğurmuştur. Dönemin ahlaki değerleri, dini içeriklerin bu tür bağlamlarda dinlenmesini kabul edilemez bulmuştur. Müslüman ahlak anlayışı ve kültürüne uygun bir yaşam süren

toplumun genelinden farklı olarak, bu alkollü içki sunan eğlence mekânları, kendilerine özgü bir alt kültürel alan oluşturmuştur. Bu nedenle, bu mekanlarda kullanılabilecek gramofon plaklarının içerikleri dikkatle kontrol edilmiş ve dini içeriklere yönelik yasaklar uygulanmıştır (Demir, 2018, s.44).

Osmanlı Devleti, toplumsal düzeni sağlama ve dini hassasiyetleri koruma konusunda duyarlı bir yaklaşım sergilemiştir. Kur'ân-ı Kerîm ve ezan gibi dini metinlerin yanlış veya bağlam dışı kullanımı, toplumsal huzursuzluklara yol açabileceği endişesi yasak ve sansürün nedenleri arasında sayılabilir. Bu metinlerin dini bağlamlarından koparılması, toplumda dini duyguların zedelenmesine neden olabileceği için, bu tür kayıtların yapılması engellenmiştir. Benzer tepkiler farklı teknolojik gelişmelerin toplumsal kabulünde de yaşanmıştır. Matbaanın ilk dönemlerde mesafeli karşılanmasının kültürel, sosyal ve ekonomik nedenleri olduğu söylenebilir. Bu nedenler arasında, dini ya da dini gerekçelerle bağlantılı kültürel sebeplerde yer almaktadır (Zengin, 2023, s.530).

Osmanlı belgelerinde, gramofon plaklarında Kur'ân-ı Kerîm ayetleri, ezan veya salavat gibi dini içeriklerin yer almasının yasaklandığına dair resmî kararlar bulunur. Bu yasak, dini metinlerin yanlış bağlamda ve toplumun dini hassasiyetlerini incitebilecek şekillerde kullanılmasını önlemeyi amaçladığı yorumlanabilir.

Ülkemizde plak sektörü mûsikî eserlerinin kayıtları ile başlamış ve daha sonrasında dini formlarda eserlerin kayıtları plaklara yapılmaya başlanmıştır. Eğlence sektöründe icra edilen ilk kayıtların yapıldığı mûsikî eserlerine hem içerikleri nedeniyle hem de eserlerin icra edildiği mekanlara olan bakış açısı nedeniyle plaklarda dini metinlerin okunması sorun teşkil etmeye başlamıştır. Plaklarda Kur'ân-ı Kerîm ve ezan okunmasına dair yasaklamanın gerekçesi olarak dinî içerikli plakların meyhane, kahvehane gibi mekânlarda çalınması ihtimali sıklıkla dile getirilir. Erken Cumhuriyet döneminde Türk mûsikîsinin radyolarda çalınması yasaklandığında insanlar, Mısır radyolarından doğu mûsikîsi ve Kur'ân-ı Kerîm dinlemek için meyhanelere veya kahvehanelere gitmişlerdir. Fakat aynı toplumun insanları, Osmanlı döneminde meyhane ve kahvehanelere yükledikleri anlam nedeniyle buralarda gramofonlarda plaklardan okunan Kur'ân-ı Kerîm'i dinî hassasiyetleri nedeniyle şikâyet etmişler ve yasaklatmışlardır. Hırka-i Saadet memurlarından Enderun muallimlerinden Kulcalı Abdülaziz Efendi, Gramofona Reddiye isimli bir risale kaleme almış, risalesinde, gramofonun aslında eğlence için icat edildiği, bir eğlence aracı olan gramofonlarda da dinî içeriğe sahip kayıtların plaklarda çalınmasının günah olduğu fikrini savunmuştur (Çuluk, 2016).

Kaydedilen içerikler, bazı dönemlerde gramofon plaklarının kaderini tayin eder bir hâl almıştır. Yasaklar belirli bir döneme ya da belirli bir hükümdara, devlet başkanına has bir durum değildir. Her dönem kendi gerekçeleri ile yasak ve sansürü uygulamaya koymuştur. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, devlet tarafından uygulanan yayın yasakları arasında sadece basılı materyaller yer almamıştır. Zaman zaman haritalar, kişisel fotoğraflar ve kartpostallar ile gramofon ve plaklar da yer almaktadır.

Sultan II. Abdülhamid iktidarı ve sonrasında gramofona 'karşı bir duruş' sergilenmiştir. Sultan II. Abdülhamid yeniliklere gayet meraklı bir kişiliğe sahip idi. The

Illustrated London News gazetesinin 14 Temmuz 1888 tarihli sayısında, fonograf ve Edison'a dair çıkan haberin Rusya'da yayınlanan metni, saray mütercimi Ahmed Nermi Efendi tarafından çevrilerek 2 Eylül 1888'de Sultan Abdülhamid'e sunuldu. 1895'te Amerika'dan gramofon sipariş edildi (Çuluk, 2016). Bu siparişin padişah talebiyle olup olmadığı, şu an için bilinmemektedir.

Gramofon yasaklarının temelinde mûsikînin haramlığı helalliği noktasında gelenekte yapılan tartışmalar bağlamında dini gerekçelerinde etkisi vardır. Haram sayılan mûsikî eserleri ile aynı teknolojinin ürünü olan plaklara okunması, dinî hüküm bakımından bu eserlerle aynı değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Gramofon plaklarının Ortadoğu ülkelerinde çalınmaya başlaması ile bir yandan Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinin gramofon plaklarına kayda alınması gündeme gelmiş, aynı zamanda da bunun dinî açıdan caiz olup olmayacağı tartışılmıştır (Karakışla, 2000, s.39).

Ahmet Rasim, Telgraf ve Posta Nezareti emrinde Fen Kalemi Kâtibi olarak 1885 yılında çalışmaktadır. Bir kısmını Fransızcadan çevirdiği, bir kısmını da telif olarak kendisinin yazdığı 'Bedayi-i Keşfiyyât ve İhtira'ât-ı Beşeriyeden Fonograf: Sadây-ı Tahrîr ve İade Eden Âlet'kitabında bu konuya eğilmiştir. Ahmet Rasim'e göre Kur'ân-ı Kerîm'in fonograf cihazı ile kayda alınmasına Müslüman din adamlarının karşı çıkması kaçınılmaz bir durumdur. Aynı senelerde Osmanlı gazetelerinde da bu konuda tartışmalar yer almıştır. Ancak din adamlarının olumsuz tavırları fonograf ve gramofon aletlerinin Osmanlıda yaygın bir şekilde kullanımına engel olamamıştır. Müslüman alimlerden Trablusşam Kadısı Seyyid Osman Efendi'nin 1899 Temmuz'unda verdiği ve yaklaşık olarak bir yıl sonra Eylül 1899'da tekrardan zikrettiği bir fetvasında, Kur'ân-ı Kerîm'in okunup fonografla kaydedilmesi, dinletilmesi ve dinlenilmesinin Müslümanlar için mahzurlu bir durum olduğunu söylemektedir (Karakışla, 2000, s.40).

1894 yılında Raif Bey (Telgraf ve Posta Nezareti Fen Müşaviri), Mercan'da kurduğu elektrik fabrikasına ithal ettiği bazı cihazlar için gümrük vergisinden muafiyet talebinde bulunmuştur. Meclis-i Vükelâ'dan "telefon ve fonograf gibi yasak olan şeylerin üretilmeyeceği hakkında alınacak teminattan sonra duruma bakılacağı" kararı çıkmıştır (Çuluk, 2016). Meclis-i Vükelâ'da (Bakanlar Kurulu) alınan bu yasaklama kararı (sadaret tezkeresi), Sadrazam Mehmet Ferit Paşa tarafından Sultan II. Abdülhamid'e sunulmuş ve Sultan'ın 14 Haziran 1906 tarihli iradesiyle gramofon plaklarına Kur'ân-ı Kerîm kaydedilmesi yasağı resmiyet kazanmıştır. Ancak, Sultan II. Abdülhamid'in açık bir şekilde ifade ettiği bu irade-i seniyele rağmen, gramofon plaklarına Kur'ân-ı Kerîm surelerinin kaydedilmeye devam ettiği görülmüştür. Bu tür kayıtlar içeren plakların, Osmanlı topraklarında bazı dönemlerde satışı sürmüştür. Söz konusu yasak, Meclis-i Vükelâ toplantısında okunmuş ve çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Plaklar üzerindeki etiketlerden, Taha ve İbrahim surelerinin Mısır'da Şeyh Saidü'l-Minelavi tarafından tilavet edilerek Kahire'de kaydedildiği ve üretildiği anlaşılmaktadır. Bu durumun, Müslümanlar için farz olan Kur'ân-ı Kerîm'e duyulan saygı ilkesine uygun olmadığı değerlendirilmiştir (Yiğit, 2023, s.224). Böylelikle Kur'ân-ı Kerîm ayetleri okunarak kayıt yapılmış plakların satılmamasına, hiçbir yerde çalınmamasına, satıldığı görülürse müsadere edilerek satıcıların cezalandırılmasına, Dâhiliye Nezareti tarafından daha önce

Zaptiye Nezareti, Şehremaneti ve Rüsumat Emaneti'ne bu konuda gönderilen tebligatın te'kidine, Kahire veya bir başka yerde üretim ve kullanılmasının yasaklanmasına dair Mısır Hidivliği'ne tavsiyede bulunulmasına karar verilmiştir (Çuluk, 2016).

Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesinden ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra, 1927'de Diyanet Riyaseti Heyet-i Müşaviresi üyesi Taha Seyit İbn Mustafa, 'Kur'an-ı Kerîm-Gramophone' isimli bir risale kaleme almıştır. Bu çalışmada, gramofon plaklarına Kur'an-ı Kerîm kaydedilmesinin İslam dini açısından fayda ve zararlarını değerlendiren Taha Seyyid, eserinin sonunda şu sonuca varmıştır: Gramofondan işitilen Kur'an, Kur'an'dır. Hürmet ve tazim şartıyla onun gramofonu ahz-u edasında hiçbir mâni yoktur (Yiğit, 2023, s.224).

Halk nezdinde Batılılaşmanın meydana getirdiği olumsuz etkiler, dinî bakımdan da kaygılara sebep olmuştur. Dinî ve kültürel değerlerin korunması için Batıdan gelen her türlü gelişme ve teknolojiye uzak durulmaya çalışılmıştır. Gramofon da 'gavur icadı, gavur işi' olarak görüldüğü için gramofon plaklarından Kur'an-ı Kerîm dinlenmesinin Müslümanlar için caizliği noktasında hep bir tartışma konusu var olmuştur (Anbarlı, 2020, s.453). Gramofon plaklarına getirilen yasağın toplumsal yansımaları da olmuştur. Osmanlı mahalle düzeninde sosyalleşme eğilimlerinin gereği olarak camilerin yakınında kahvehaneler bulunurdu. Gramofonun yaygınlaşmasından sonra kahve cemaati ile cami cemaati sıklıkla karşı karşıya gelir olmuştur. Cami cemaati adına yapılan şikâyetlerde, gramofonun sesinden rahatsızlık duyulduğu belirtilmiş, bazen de asılsız iddialar ile zaptiye meşgul edilmiştir (Çuluk, 2016). Kültür kuramında tartışmalı bir kavram olan alt kültürler, insanların mesken tuttıkları kahvehanelerde meydana gelen bu gelişmeler teknoloji ile gelen yeni kimlik kaynaklarıdır denilebilir (Demir, 2018, s.36).

Kur'an-ı Kerîm ayetlerini içeren plakların satışının tespiti halinde, bu plaklara el konulması ve satıcıların cezalandırılması amacıyla Zaptiye ve Dahiliye Nezaretleri sorumlu kılınmıştır. Ayrıca Mısır Hidivliği'ne 'vesâya-yı münâsebe icrası' yani gerekli uyarıların yapılması da kararlaştırılmıştır. Kur'an-ı Kerîm tilavetinin plaklara kaydının yasaklandığının Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer şehirlerine duyurulması Dâhiliye Nezareti'ne havale edildikten sonra Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle (14 Haziran 1906) bu yasak uygulanmaya başlanmıştır (Karakışla, 2000, s.42). Yasağın içeriğine bakıldığında 'içki (alkol)' yasağındaki hükümler akla gelmektedir. Hz. Peygamber, haram bir şeyi kullanan ile onun imalatını, taşımacılığını, aracılığını ve sunumunu yapan şahısların da aynı günaha girdiğini belirtmiştir (Çuluk, 2016).

Dini Metinler Dışında Okunan Gramofon Plaklarında Yasaklar

Gramofon plaklarının toplatılması, mahkeme kararları ile yasaklanması kararı siyasi, mûsikî ya da dinî gerekçeler dışında farklı gerekçelerle de uygulanabilmiştir. Bu olaylar daha çok münferit olaylardır. 1929 yılı Akşam Gazetesinde çıkan habere göre Bursa'da bir olay yaşanmıştır. Muhallebici Galip adında birisi Blumenthal biraderleri¹

¹ Ülkemizde plakçılığın öncüsü olarak adlandırabileceğimiz Orfeon Records firması Blumenthal Ailesine aittir. Blu Anadolu'daki sesi güzel olan amatör sanatçıları Jak Beresi sayesinde dinleyip, birçok sanatçıyı

mahkemeye verir. Dava konusu mukallit ve şakacı bir kişi olarak bilinen Muhallebici Galip ile Meddah Sururi Efendi arasındadır. Sururi, her yıl Bursa'ya geldiğinde Galip Efendiden dinlediği hikâyeleri kayda alır ve plak çıkarır. Bu plakları piyasada satmaya başlar. Bu hikâyeler Galip Efendiden alıntı yapılmıştır. Fakat izin alınmadan yapılmış kayıtlardır. Galip Efendi, bu duruma tepki göstererek Blumenthal Biraderler hakkında dava açar ve plakların piyasadan toplatılmasını talep eder (Yiğit, 2023, s.227).

Hürriyet talebinde bulunan bazı kişilerin bu talepleri devleti rahatsız etmiş ve bu talepleri dile getirdikleri kayıtların yer aldığı gramofon plakları yasaklanmış, kırılmış veya imha edilmiştir. Bu konuda arşiv belgeleri mevcuttur.²

1907'de Galata'da Sultan Bayezid Camii yanında bulunan Hüseyin'in kahvehanesiyle Perukâr (Berber) Kırıyako'nun dükkânlarında çalgı çalınıp eğlence düzenlendiğinden cemaatin şikâyetçi olduğu iddia edilir. Durumu tahkik eden Beyoğlu Mutasarrıflığı bahsedilen yerlerde çalgı çalınıp eğlence düzenlenmediğini, sadece gramofon çalındığını, namazlardan yarım saat önce saygı gereği gramofon çalınmasına mola verildiğini, cemaatin şikâyet edeceği bir durum olmadığını bizzat cami imamının ifadeleriyle Zaptiye Nezareti'ne bildirir (Çuluk, 2016).

Bu belge, 1907 İstanbul'unda (özellikle Galata civarında) toplumun gelenek, görenek ve dinî hassasiyetleri ile gündelik eğlence kültürü arasındaki gerilimi yansıtan ilginç bir örnek sunuyor. Metnin detaylarından anlaşılabileceği üzere, cami yakınında eğlence veya müzikli faaliyet olduğu yönünde cemaat tarafından bir şikâyet dile getirilmiş. Fakat resmî makamların (Beyoğlu Mutasarrıflığı) yaptırdığı tahkikat, orada herhangi bir çalgı âletiyle ya da canlı müzikle eğlence yapılmadığı; sadece gramofon çalındığı sonucuna varıyor.

Bu gramofon çalma meselesinin dahi, namaz vakitlerine saygı göstermek amacıyla durdurulduğu belirtiliyor. Gramofon çalma eylemi, O dönemdeki teknolojik yeniliklerden biri olarak görülebilir. O dönemlerde 'gramofon' henüz çok yeni olmasa da hâlâ toplumsal hafızada 'modern' ve 'farklı' bir ses kaynağı olarak algılanıyor, dolayısıyla çevrede dikkat çekiyor. Şikâyet noktasında iki taraflı bir bakış görmek mümkün. Cami yakını olması, ezan ve namaz saatleri gibi dinî ritüellere büyük bir hassasiyetle yaklaşıldığını gösteriyor. Cami çevresinde musikin (hatta gramofonun) dahi yankılanması, bu durum, bazıları tarafından saygı çerçevesini aşan bir davranış olarak değerlendirilebilir. Bu yüzden şikâyet söz konusu olmuş.

Beyoğlu Mutasarrıflığı'nın tahkikatı ve bizzat cami imamının verdiği ifadeler, gramofon çalınmasının namaz vakitlerine uygun bir şekilde kesildiğini ve çevrede rahatsız edici bir eğlence ortamı oluşmadığını ortaya koyuyor. Bu da o dönemin bürokratik düzeninin, şikâyetleri resmî kanallardan inceleyip raporladığını, ardından

keşfeden ve Türk mûsikisine kazandıran, tanınmalarını sağlayan ilk Türk plak fabrikası ve stüdyosu Orfeon Records firmasıdır.

² Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Zabtiye Nezareti Evrakı*, [ZB.] No.602-38, Gömlek No.1.29.2019 11.30.07.PM

Zaptiye Nezareti'ne durumu bildirdiğini dini bir hassasiyetle olaya yaklaşmadığını gösteriyor.

Bu durum, dönemin modernleşme sürecinde toplumun yeniliklere (örneğin gramofon gibi icatlara) henüz tam anlamıyla uyum sağlayamadığını ve dini hassasiyetlerin günlük yaşam üzerindeki etkisinin ne kadar belirgin olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, kamusal alanlarda müzik veya eğlence anlayışının, dinî mekânlara yakınlık gibi nedenlerden ötürü o dönemde nasıl denetim ve gözetim altında tutulduğunu da gösteriyor. Dolayısıyla bu belge, Osmanlı'nın son döneminde –1907 gibi geç bir tarihte– toplumsal hayatın dinamiklerini ve devletin idari reflekslerini yansıtmaları bakımından kıymetli bir tarihî vesika niteliği taşıyor.

Kahve, meyhane gibi mekânlarda Kur'ân-ı Kerîm plakları çalındığına dair kayda rastlanmasa da camide gramofon çalındığına dair ortaya çıkan bir olay çok şaşırtıcıdır. 1911'de İngiliz idaresindeki Kıbrıs'ın Tuzla kasabasında eşraftan bazıları 'camide gramofon çaldılar' bahanesiyle ayaklanmış ve müftülüğe şikâyetle bulunmuştur. Araştırma sonucunda, birkaç kişinin “Kahvede Kuran dinlemek günah olur” bahanesiyle kahvenin gramofonunu camiye getirdiği ve Kur'an plaklarını orada dinledikleri anlaşılmıştır. Bu saygılı tavırlarına rağmen Kıbrıs Müftüsü Ziyaeddin Efendi, gramofondan Kuran dinlemenin caiz olmadığına dair fetva vermiştir (Çuluk, 2016). Bu belge, erken 20. yüzyılda dinî hassasiyetlerle yeni teknolojilerin (bu örnekte gramofon) nasıl kesiştiğini gösteren ilginç bir vakayı anlatıyor. Özellikle dinî metinlerin — Kur'ân-ı Kerîm tilavetinin— o dönemde henüz toplumun tamamen aşına olmadığı araçlarla (plak ve gramofon) dinlenmesi, çeşitli tartışmaları beraberinde getiriyor. Şaşırtıcı kısım, insanların “Kur'an'ı kahvehanede gramofondan dinlemek uygun olmaz” düşüncesiyle gramofonu camiye taşımalarıdır. Burada çifte bir hassasiyetten söz edilebilir. Dinî Metinlere Karşı Saygı penceresinden bakılırsa; “Kahvede Kur'an dinlemek günah olur” inancıyla gramofonu camiye getirmek, Kur'ân-ı Kerîm'e karşı gösterilen saygının bir ifadesi olarak görülebilir. Yeni teknolojiye karşı tereddüt; o dönem için gramofon hâlâ görece yeni bir icat. Kur'an gibi kutsal bir metnin böyle bir cihazdan dinlenmesi, bazı âlimler ve dindar kesimlerce 'rutin' kabul edilmeyip farklı soru işaretlerine yol açıyor.

Bu yaklaşım, en nihayetinde Kıbrıs Müftüsü Ziyaeddin Efendi'nin “gramofondan Kur'ân-ı Kerîm dinlemenin caiz olmadığı” şeklindeki fetvasıyla somut bir hükme bağlanıyor. Bu fetva, hem ibadetin manevi atmosferini teknolojiyle buluşturma konusundaki endişeleri hem de kutsal metnin yeni mecralar üzerinden yayılmasına dair şüpheleri yansıtıyor. Dolayısıyla yaşanan olay, Osmanlı coğrafyasındaki (ve o dönemin Kıbrıs şartlarındaki) toplumsal dönüşümlerde dinî otorite ile yenilik arasındaki gerilimi gözler önüne seren önemli bir örnek olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı Arşiv Belgelerinden Örnekler

Bu makalede yer verilen belgeler, gramofon plaklarına yönelik doğrudan sansür, toplatma ve dini içerikli kayıtlarla ilgili müdahaleleri konu alan resmî Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi arşiv belgeleri arasından özenle seçilmiştir. Belge seçiminde, içeriklerin sansür uygulamalarını açıkça yansıtmaları, özellikle Kur'ân-ı Kerîm, ezan ve

salavat gibi kutsal metinlerin plaklara kaydedilmesiyle ilgili devlet müdahalelerini belgelemesi temel ölçüt olarak alınmıştır. Ayrıca belgelerin farklı dönemleri kapsamı, sansür politikalarının tarihsel gelişimini izleyebilmek açısından önemsenmiş; böylece hem tematik bütünlük hem de tarihsel süreklilik sağlanmaya çalışılmıştır.

Makalede belgelerin tamamı yerine özetlerine yer verilmesinin temel nedeni, metnin akademik bütünlüğünü ve okunabilirliğini korumaktır. Belgelerin içerikleri ilgili konuyu açıklamaya yetecek ölçüde özetlenmiş; böylece hem tekrarların önüne geçilmiş hem de okuyucunun konuya dair genel çerçeveyi net biçimde kavrayabilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, tüm belgelerin tam metinlerinin sunulması çalışmanın hacmini gereksiz yere artıracığından, araştırma amacına uygun düşen kısımlar ön plana çıkarılmıştır.

Belge 1: Vezneciler’de Kuyucu Murad Paşa Medresesi’nin karşısında bulunan kahvehanede gramfon çalınmasının yasaklanması.³

Veznecilerde Kuyucu Murad Paşa Medresesi karşısındaki kahvehanede, gramfon çalınmasının önlenmesi hakkında 12 Haziran 1322 ve 10 Mayıs 1323 tarihli arşiv vesikasında⁴ medrese talebelerinin gramfon karşıtı tutumlarını göstermektedir. 1907’de Veznecilerde Kuyucu Murad Paşa Medresesi öğrencileri, karşılarındaki Camcı Ali Camii yanında bulunan kahvehanede gece gündüz çalınan gramfondan rahatsız olduklarını Şeyhülislam’la şikâyet ederler. Ders çalışmalarına engel olduğu gibi medresede bulunan ve henüz iyiyi kötüyü ayırmaya gücü olmayan yeni öğrencilerin ahlakını kötü etkileyeceği iddiasındadırlar (Çuluk, 2016).

Vezneciler’deki kahvehanede gramfon çalınmasının yasaklanması, Osmanlı’da kahvehanelerin sosyal ve kültürel açıdan kritik bir alan olarak görülmesiyle ilişkilidir. Kahvehaneler hem eğlence hem de muhalif fikirlerin dile getirildiği yerler olarak değerlendirildiğinden, bu tür mekanlarda gramfon gibi teknolojilerin kullanımı toplumsal düzen ve ahlak açısından tehlikeli görülmüştür. Bu durum, dönemin dini ve ahlaki hassasiyetlerinin, toplumsal mekanlara nasıl yansıdığını göstermektedir.

Belge 2: Columbia R. T. markalı ve 17632 sayılı gramfon plağının toplatılması ile satışının yasaklanması (11.04.1946).⁵

Bu olay, özellikle Cumhuriyet döneminde belirli plakların içeriklerinden kaynaklanan yasaklamalara bir örnektir. Columbia plaklarının toplatılması, dini, ahlaki veya siyasi açıdan sakıncalı bulunan içeriklerin kontrol edilmesine yönelik bir uygulamadır. Bu, sansür uygulamalarının Cumhuriyet döneminde de devam ettiğini ve modernleşme sürecinde ahlaki kaygıların nasıl ele alındığını göstermektedir.

Belge 3: Nizipli Deli Mehmet’in seslendirdiği Colombia markasına ait 18521 numaralı gramfon plağının ülkeye girişinin yasaklanması kararı (04.03.1944).⁶

³ Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Zabtiye Nezareti Evrakı*, [ZB.] No. 42, Gömlek No. 3

⁴ Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Zabtiye Nezareti Evrakı*, [ZB.] No. 42-3.1. Gömlek No..9.2019.11.45.32 PM

⁵ Cumhuriyet Arşivi (CB. DAB. OA.), No. 30-18-1-2.104 -15-11

⁶ Cumhuriyet Arşivi (CB. DAB. OA.), No. 30-18-1-2.104-15-11

Bu yasaklama, halk kültüründen gelen sanatçıların kayıtlarının, devletin belirlediği normlara uygun olmadığı gerekçesiyle engellenmesine bir örnektir. Deli Mehmet'in seslendirmesi, dönemin ahlaki ve siyasi bakış açılarına uygun görülmemiş olabilir. Bu durum, halk müziği ve popüler kültürün devlet kontrolü altında nasıl şekillendiğini gösterir.

Belge 4: Halep'te üretilen Sodwa marka 745 numaralı gramofon plağının ülkeye girişinin yasaklanması (12.04.1937).⁷

Halep'te üretilen plakların yasaklanması, dış kaynaklı içeriklerin ülke sınırları içinde kontrol altında tutulması çabasını yansıtır. Bu yasaklama, Osmanlı'da ve Cumhuriyet'in erken dönemlerinde, yabancı kaynaklı müziklerin toplumsal ve kültürel düzen üzerindeki etkisine duyulan endişenin bir göstergesidir.

Belge 5: Ses kayıtlarının yapıldığı kartpostal biçimindeki Sonorin adı verilen kartlar ve bunları üreten makinelerin ülkeye girişinin yasaklandığını belirten, 15 Cemâziyelevvel 1324 tarihli arşiv belgesi.⁸

Sonorin kartlarının yasaklanması, teknolojik yeniliklerin devlet kontrolü altında tutulma çabasını göstermektedir. Ses kayıtlarının kolay taşınabilir hale gelmesi, içeriklerin kontrolsüz şekilde yayılabileceği endişesine yol açmış ve bu nedenle yasaklama kararı alınmıştır. Bu durum, teknolojinin dini ve ahlaki hassasiyetler çerçevesinde nasıl değerlendirildiğini ortaya koymaktadır.

Belge 7: Telgraf ve Posta Nezareti'nden, postanelerde ele geçirilen zararlı gramofon plaklarının muzır evrak kapsamında değerlendirilmesine dair yazı.⁹

Postanelerde yakalanan plakların 'muzır evrak' olarak değerlendirilmesi, devletin sansür politikalarının yaygın bir uygulama olduğunu ortaya koyar. Avrupa'dan gelen plakların kontrol edilmesi, dışarıdan gelen içeriklerin toplumsal ve kültürel düzen üzerindeki etkilerinin sınırlanmaya çalışıldığını gösterir (Yiğit, 2022).

Belge 8: Avrupa'dan postalarla gelen gramofon plaklarının zararlı bulunması nedeniyle uygulanacak işlemlere ilişkin 4 Teşrin-i Evvel 1322 tarihli arşiv belgesi.¹⁰

Bu olay, Avrupa'dan ithal edilen gramofon plaklarının dönemin ahlaki ve siyasi normlarına uygun olup olmadığının kontrol edildiğini gösterir. Bu durum, modernleşme sürecinde yerel değerlere duyulan hassasiyetin, dış etkilerle çatışmasını yansıtır.

Belge 9: Kuyucu Murad Paşa Medresesi çevresinde gramofon çalınmasının yasaklanmasına dair 4 Temmuz 1322 tarihli arşiv belgesi.¹¹

⁷ Cumhuriyet Arşivi (CB. DAB. OA.), No. 30-18-1-2. 73-29-18

⁸ Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi*, [DH.MKT.] No.02610, Gömlek No.00089.001

⁹ Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Cetvelleri*, [Y..PRK.MBC.] No.11, Gömlek No.140

¹⁰ Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı*, [Y.MTV.] No.00290, Gömlek No.00095.001

¹¹ Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Zabtiye Nezareti Evrakı*, [ZB.] No.00379, Gömlek No.00094.001

Bu belge, dini mekanlar ve çevresinde toplumsal huzurun korunması amacıyla alınmış bir önlemi göstermektedir. Medrese gibi dini eğitimin ve ibadetlerin yapıldığı mekanların çevresinde gramofon gibi eğlence unsurlarının kullanılmasının yasaklanması, dönemin ahlaki ve dini hassasiyetlerinin bir yansımasıdır. Bu yasak, kutsal mekanlara saygının korunması ve toplumsal düzenin sağlanması adına alınmış bir tedbirdir.

Belge 10: Kuyucu Murad Paşa Medresesi çevresinde gramofon çalınmasının engellenmesi talebi.¹²

Benzer bir içerikte olan bu talep, Osmanlı toplumunun dini mekanlara karşı duyduğu hassasiyeti bir kez daha gözler önüne sermektedir. Medreselerin çevresinde gürültüye ve eğlence araçlarına karşı alınan bu tür tedbirler, dini mekanların kutsallığını ve saygınlığını muhafaza etmeye yönelik çabaların bir parçasıdır. Bu durum, ibadet ve eğitim alanlarının çevresinde toplumsal davranış kurallarının ne denli hassas bir şekilde korunduğunu göstermektedir.

Belge 11: 1937 yılında, Şeyh Said'in devlet aleyhine zararlı ifadelerinin bulunduğu belirlenen Sodwa markasına ait 1-256 numaralı Kürtçe plak, Basın Kanunu'nun 51. maddesi uyarınca yasaklanmıştır. Aynı yıl, Halep'te kaydedilen ve Şeyh Said'in ses kayıtlarını içeren Sodwa markalı 745 numaralı gramofon plağı, Türkiye Cumhuriyeti karşısı zararlı ifadeler içerdiği gerekçesiyle, 12.04.1937 tarihli karar doğrultusunda ülkeye girişine yasak getirilmiştir.¹³

05.05.1937 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, Şeyh Said'in Halep'te kaydedilen ve piyasaya sürülen Sodwa markalı 24/2 numaralı plağının Türkiye'ye girişine de yasak getirilmiştir (Uluskan, 2010, s.165).

Şeyh Said'in okuduğu Kur'an-ı Kerîm ayetleriyle dolu plakların yasaklanması, dini metinlerin ticari ve eğlence amaçlı kullanılmasının uygun görülmediği anlayışıyla ilişkilidir. Bu tür yasaklar, kutsal metinlerin bağlamından koparılmasını önlemeye yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir. Kur'an-ı Kerîm tilavetinin sadece ibadet ve dini amaçlarla yapılması gerektiği düşüncesi, bu tür plakların yayılmasını engellemiştir. Ayrıca, bu yasaklama, dini metinlerin korunması adına alınmış bir önlem olarak değerlendirilebilir.

Bu kararlara bakıldığında çoğunluğu siyasi içeriklidir. Türkiye Cumhuriyeti aleyhinde söylemleri nedeniyle Kürtçe plakları yasaklanan Şeyh Said'in Kur'an-ı Kerîm okuduğu plaklara getirilen yasakların dini kaygılardan daha çok şahsı hakkında alınan olumsuz siyasi kaygılar nedeniyle yapıldığını düşünüyoruz. Şeyh Said'in okuduğu Kahire ve Avrupa'da imalatı yapılan, içerisinde Kur'an-ı Kerîm ayetleri yer alan gramofon plaklarının satış ve kullanılmasının yasaklandığı hakkında arşiv belgeleri mevcuttur.¹⁴

¹² Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Zabtiye Nezareti Evrakı*, [ZB.] No.379, Gömlek No.94

¹³ Cumhuriyet Arşivi (CB. DAB. OA.), No. 30-18-1-2 / 73 - 29 - 18

¹⁴ Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi* [DH. MKT.] No.01092, Gömlek No.00010.001

Belge 12: Şeyh Said'in Kur'ân-ı Kerîm ayetlerini okuduğu gramofon plaklarının Kahire ve Avrupa'da üretildiği tespit edildiğinden, bu tür plakların satışına ve kullanımına yasak getirilmesine ilişkin 22 Rebûlevvel 1324 tarihli arşiv belgesi.¹⁵

Bu belge, yabancı ülkelerde üretilen dini içerikli plakların ithalatının ve kullanımının yasaklanmasını konu alır. Kahire ve Avrupa'da üretilen bu tür plakların yasaklanması, dışarıdan gelen dini içeriklerin kontrol edilmesine yönelik bir çaba olarak değerlendirilebilir. Osmanlı Devleti, dini metinlerin yanlış veya bağlam dışı kullanımını önlemek ve toplumsal düzeni korumak amacıyla bu tür plakların yayılmasını engellemiştir. Ayrıca, dini metinlerin üretim ve kullanımında ulusal bir kontrol mekanizması oluşturma çabası da bu tür yasakların altında yatan nedenlerden biridir.

Belge 13: Kur'ân-ı Kerîm ayetlerini içeren gramofon plaklarının yasaklanmasına dair Dahiliye Nezareti Celilesi'nden gelen 6 Haziran 322 tarihli ve 421 numaralı yazı.¹⁶

Bu belge, Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinin gramofon plaklarına kaydedilmesine yönelik hassasiyeti açıkça ortaya koymaktadır. Dini metinlerin bu şekilde kaydedilip yayılmasının, metinlerin kutsallığını zedeleyeceği endişesiyle yasaklanması, dönemin dini ve ahlaki değerlerine verilen önemin bir göstergesidir. Bu yasaklama, dini metinlerin sadece ibadet ve manevi bağlamlarda kullanılmasını sağlama çabası olarak yorumlanabilir.

Belge 14: Bingazi'de saatçilik yapan Hüseyin adına İtalya'dan getirilen, ezan ve Kelime-i Tevhîd kayıtlarını içeren gramofon kovanlarının silinerek sahibine teslim edilmesine ilişkin belge.¹⁷

Burada, dini içeriklerin sadece ithalatı değil, aynı zamanda yurda sokulmasının ardından kayıtların tamamen silinmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu, sadece dini metinlerin değil, aynı zamanda bunların kaydedildiği ortamların bile kontrol altında tutulduğunu göstermektedir. “Kelime-i Tevhîd ve ezan gibi kayıtları silip iade edin” demek, dini içeriklerin ticari ürünlere dönüşmesine kesinlikle izin verilmediğini ortaya koymaktadır. Adeta, “Buralar sizin reklam alanınız değil!” mesajı veriliyor.

Belge 15: Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinin yer aldığı gramofon plaklarının satışına izin verilmemesiyle ilgili 2 Haziran 1322 tarihli arşiv belgesi.¹⁸

Kur'ân-ı Kerîm ayetleri kaydedilmiş gramofon plaklarının satılmasının yasaklanması hakkında 10 Haziran 1322 tarihli belge.¹⁹

Bu belgeler, gramofon plakları üzerinden dini içeriklerin ticari bir metaya dönüştürülmesine karşı alınan önlemleri içermektedir. Dini metinlerin satış ve dağıtımına

¹⁵ Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi* [DH. MKT.] No.01092, Gömlek No.00010.001

¹⁶ Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Zabtiye Nezareti Evrakı*, [ZB.] No.590-133. Gömlek No.1.29.20

¹⁷ Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi* [DH. MKT.] No.00859, Gömlek No.00037.002

¹⁸ Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Zabtiye Nezareti Evrakı*, [ZB.] No.590-91, Gömlek No.1.29.2019 11.31.25 PM

¹⁹ Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Zabtiye Nezareti Evrakı*, [ZB.] No.00590, Gömlek No.00133.001

yönelik bu tür yasaklar, toplumsal düzenin korunmasının yanı sıra dini hassasiyetlerin modernleşme sürecinde korunması amacını taşımaktadır. Bu durum, “Kur’ân-ı Kerîm ayetleri ibadet için okunur, eğlence veya ticaret için değil” anlayışını güçlü bir şekilde yansıtmaktadır.

Belge 16: Sultan Hamam’da bulunan 4 numaralı Kozmos Ticarethanesinde satılan gramofon plakları arasında Ezan-ı Muhammedî, Salavat-ı Şerife ve mersiyele bulunduğunun tespit edilmesi üzerine, bu plakların satışına ve herhangi bir mekânda kullanılmasına izin verilmemesi konusunda Dahiliye Nezareti tarafından yayımlanan Hicri 15.08.1330 tarihli genelge.²⁰

Dahiliye Nezareti’nin genelgesi, dini metinlerin satışını ve kullanımını kesin bir şekilde yasaklamıştır. Ezan-ı Muhammedî, salavat ve mersiye gibi metinlerin plaklarda yer alması, bunların dini ritüellerden koparılıp bir ticari nesneye dönüşmesini simgeliyordu. Bu yasaklama, dini içeriklerin toplumsal bağlamında kutsal metinlerin sadece manevi bir bağlamda var olması gerektiği düşüncesini güçlendirmektedir. Bir yandan, ticareti durdurma, diğer yandan manevi saygıyı koruma savaşı verilmiştir.

Belge 17: Kur’ân-ı Kerîm’in bazı surelerinin gramofon plaklarına kaydedilmesinin yasaklanmasına dair konunun Meclis-i Vükelâ tarafından karara bağlanarak arz ve onay talebinde bulunulmasına dair Hicri 19.04.1324 tarihli belge.²¹

Meclis-i Vükelâ tarafından alınan bu karar, devlet düzeyinde dini içeriklerin korunmasına verilen önemin bir kanıtıdır. Bu karar, sadece bireysel bir hassasiyetin değil, devlet politikası olarak dini metinlerin koruma altına alınmasını göstermektedir. Bu durum, sansürün modernleşme süreci içinde dine duyulan saygının bir uzantısı olduğunu ortaya koymaktadır.

Belge 18: Tuzla imamı Said Efendi’nin, kasaba ileri gelenlerinin camide gramofon plaklarından Kur’ân-ı Kerîm dinletmelerine engel olmadığı gerekçesiyle uyarılmasına dair 05.08.1911 tarihli belge.²²

Camide gramofon plaklarından Kur’ân-ı Kerîm dinlenmesine izin veren imamın uyarılması, dini mekanların kutsallığının korunmasına yönelik hassasiyeti bir kez daha ortaya koymaktadır. “Cami’de gramofon mu olur?” diye tepki gösteren ileri gelenlerin şikayetiyle alınan bu tedbir, dini mekanların ticari veya eğlence amaçlı araçlarla ilişkilendirilmesini kesin bir şekilde reddetmektedir. Said Efendi’nin “ama herkes memnun gibiydi” demesi bile durumu kurtaramamış görünüyor!

Belge 19: Görev yaptığı Cide Karakolu’nda gramofon bulundurduğu için görevden alınan Şemseddin Efendi’nin, herhangi bir kötü hali tespit edilmediğinden cezasının

²⁰ Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evr.*, [DH.MUİ.] No.160, Gömlek No.55

²¹ Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *İrade Hususi*, [İ..HUS.] No.142, Gömlek.53

²² Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Kamil Bey Mabeyn-i Hümayun Arşivi Ferman Evrakı*, [KB.MAA.FE..] No.2, Gömlek No.18

yeterli sayılarak yeniden atanmasına ve görev yerine dönmesine karar verilmesine dair Hicri 26.03.1333 tarihli belge.²³

Bu belge, gramofon gibi yeni bir teknolojinin bazı resmî kurumlardaki (burada Cide Karakolu) kabul görme düzeyini yansıtan bir örnektir. Şemseddin Efendi, bulunduğu karakolda gramofon bulundurduğu için azledilmiş ancak kendisinin “kötü bir hali görülmediği” tespit edildiğinden cezasının kâfi (yeterli) sayılarak görevine dönmesine izin verilmiştir.

Bu durum, dönemin resmî hassasiyetlerini ve teknolojik yeniliklere karşı takınılan çekingen tavrı gösterir. Gramofon, 20. yüzyılın başlarında henüz yaygınlaşma aşamasında olan bir alettir. Kimi resmî veya dinî çevrelerde ‘eğlence aracı’ olarak görüldüğü için hoş karşılanmıyor, bu tür cihazların kamusal alanlarda kullanılmasına dair çeşitli çekinceler ortaya çıkıyordu. Şemseddin Efendi örneğinde ise, gramofon bulundurmanın tek başına ‘kötü hal’ olmadığı ve bunun için ağır bir ceza gerekmediği sonucuna varılıyor. Böylece hem devrin resmî otoritesinin katı kuralları hem de bireylerin yeni teknolojilere uyum sağlama sürecinde yaşadıkları çatışmalar hakkında önemli bir ipucu sunulmuş oluyor.

Belge 20: Suç teşkil eden bir durum olmamasına rağmen, bir cemiyet ya da gruba üyelik gerekçesiyle bazı hürriyet şarkılarının yasaklandığı ve bu şarkıları barındıran gramofon plaklarının imha edildiğine dair Rumi 04.02.1325 tarihli belge.²⁴

Bu belge, herhangi bir suç işlenmediği hâlde, yalnızca belirli bir cemiyet veya fırkaya mensubiyet şüphesiyle hürriyet şarkılarının yasaklandığını ve bu şarkıları içeren gramofon plaklarının kırıldığını gösteriyor. Dönemin siyasî atmosferinde, müziğin toplumu etkileme ve muhalif düşünceleri yayma gücü sebebiyle nasıl sıkı bir sansür uygulandığı anlaşılıyor. Yönetim, olası siyasi tehlikeleri önlemek amacıyla ifade özgürlüğüne müdahale ediyor ve hürriyet söylemi barındıran eserleri sert önlemlerle bastırmaya çalışıyor. Dolayısıyla söz konusu kayıt, o dönemde siyasetin, sanat ve eğlence alanlarına dahi ne kadar yoğun bir denetim uyguladığını yansıtan çarpıcı bir örnek sunuyor.

Belge özetleri, Osmanlı Devleti’nin ve erken Cumhuriyet yönetiminin gramofon plaklarına yönelik müdahalelerinin sadece dini hassasiyetlerle sınırlı olmadığını açıkça göstermektedir. Dini içeriklerin —özellikle Kur’ân-ı Kerîm ve ezan kayıtlarının— eğlence araçlarıyla ilişkilendirilmesi, bu kayıtların bağlamından kopararak seküler ortamlarda kullanılabileceği endişesini doğurmuş; bu durum dini değerlerin korunması açısından ciddi bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte belgelerde yer alan bazı sansür kararlarının, doğrudan siyasi muhalefetle veya toplumsal kontrol ihtiyacıyla bağlantılı olduğu da görülmektedir. Bu bağlamda sansür, bir ibadet düzenlemesi değil, aynı zamanda kültürel alanı ve kamusal söylemi denetleme aracı olarak kullanılmıştır.

²³ Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Dahiliye Emniyet-i Umumiye Memurin Kalemi Evrakı*, [DH.EUM.MEM.] No.60, Gömlek No.73

²⁴ Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), *Zabtiye Nezareti Evrakı*, [ZB.] No.602-38, Gömlek No.1.29.2019.11.30.07 PM

Belgeler, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan çizgide, sansürün içerik odaklı değil, bağlam odaklı işlediğini ve bu bağlamın da büyük ölçüde toplumsal normlar, kamu düzeni ve modernleşme vizyonu tarafından şekillendirildiğini göstermektedir. Bu çerçevede çalışma, sansür mekanizmalarının yalnızca dini değil, aynı zamanda siyasi ve kültürel bir işlev taşıdığını belge temelli olarak ortaya koymaktadır.

Sonuç

Bu makalede, Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamid dönemi başta olmak üzere son dönemlerinden erken Cumhuriyet yıllarına kadar (1895–1946) uzanan süreçte, gramofon plaklarına yönelik sansür uygulamalarını resmî arşiv belgeleri üzerinden tarihsel bağlamı içinde incelemektedir. Ele alınan belgeler, sadece dinî içeriklere yönelik yasaklamaları değil; aynı zamanda dönemin siyasi, toplumsal ve kültürel kontrol mekanizmalarını da yansıtan çok yönlü sansür uygulamalarına işaret etmektedir.

Gramofon gibi yeni teknolojilerin Osmanlı topraklarına girişi, yalnızca bir teknik yenilik değil; aynı zamanda dini değerlerin korunması, ahlaki yapının muhafazası ve toplumsal düzenin sürdürülmesi açısından bir sınav niteliği taşımıştır. Kur'ân-ı Kerîm ve ezan gibi kutsal metinlerin eğlence araçlarıyla ilişkilendirilerek dinlenmesi, toplumun çeşitli kesimlerinde yoğun tepkilere yol açmış, bu bağlamda devlet müdahalesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Ancak çalışmada ortaya konulduğu üzere, sansür uygulamaları yalnızca dinî hassasiyetlere dayanmamış; toplumsal kontrolü sağlama, muhalif söylemleri bastırma ve modernleşmenin yönünü belirleme amacı da taşımıştır. Bu yönüyle sansür, hem geleneksel dini değerleri koruma aracı hem de modern devlet refleksi olarak işlev görmüştür.

Arşiv belgeleri, sansürün bağlamsal olarak farklı gerekçelerle uygulandığını göstermektedir. Dini içeriklerin meyhane ve kahvehane gibi mekânlarda çalınmasının yarattığı rahatsızlık, toplumun ahlaki yapısına dair kaygılarla açıklanırken; Şeyh Said'in plaklarında olduğu gibi bazı kayıtların doğrudan siyasi tehdit olarak algılanması, sansürün ideolojik yönünü açığa çıkarmaktadır. Benzer şekilde, postanelerde el konulan yabancı plaklar ve ithalatı yasaklanan kayıtlar, dış kültürel etkilerin denetim altına alınma çabasını yansıtmaktadır. Dolayısıyla sansür, yalnızca içerik üzerinden değil, bağlam, üretim yeri, kullanıldığı ortam ve kullanıcı profili üzerinden de uygulanmıştır.

Çalışma kapsamında seçilen belgeler, içeriklerin sansürle doğrudan ilişkili olması, farklı dönemleri kapsaması ve belirli tematik eksenleri (dini, ahlaki, siyasi) barındırması kriterlerine göre seçilmiştir. Belgelerin tamamı okunmuş, içeriklerinden elde edilen bilgiler derli toplu biçimde değerlendirilmiş ve her bir örnek, döneminin zihniyet dünyasını yansıtan bir veri olarak yorumlanmıştır. Bununla birlikte metinde yalnızca belge özetlerine yer verilmiş olması, çalışmanın bütünlüğünü koruma, akademik hacmi dengeleme ve odak noktasını kaybetmeme amacını taşımaktadır.

Bu yönleriyle çalışma, Osmanlı ve erken Cumhuriyet döneminde teknolojik yeniliklere karşı gelişen dinî, siyasi ve toplumsal refleksleri belge temelli olarak ortaya koymakta ve sansürün yalnızca bir yasaklama değil, aynı zamanda bir norm inşa süreci olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla gramofon plaklarına yönelik sansür uygulamaları,

dönemin toplumsal dönüşümlerini ve modernleşme süreçlerine karşı şekillenen koruma reflekslerini anlamak açısından güçlü bir tarihsel örnek sunmaktadır.

Kaynakça

- Akçura, G. (2020). Türkiye'nin ilk plak fabrikaları. *Z Dergisi*, 4, 454-465.
- Altınbaş, G. (2020). Ses kaydının macerası. *Z Dergisi*, 4, 444-447.
- Anbarlı, M. N. (2020). İletilen, taşınan ve saklanan bir ses uğruna icatlar. *Z Dergisi*, 4, 448-453.
- Aşkın, D. (2017). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde medrese eğitim sistemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında eğitimin konjonktürel boyutu. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 977-995.
- Bertuğ, F. (1999). Konya Koyunoğlu Şehir Müzesindeki antik değerli taş plakla. *Musiki Mecmuası*, 466, 73-75.
- Çuluk, S. (2016, Temmuz 1). Kuran ile ezanın, matbaa ve gramofonla buluşması günahtı. *#tarih*. <https://tarihdergi.com/zaman-degisince-fetva-da-degisir/>
- Demir, M. (2018). Osmanlı eğlence hayatında bir alt kültür müzikli kahvehâne: Amane Kahvehâneleri. *Folklor/Edebiyat*, 24(93), 35-53.
- Doğan, A. (2021). Bilim ve teknolojinin gelişimi açısından Osmanlı ve Batı üzerine bir değerlendirme. *Econharran*, 5(7), 1-21.
- Er, T. (2014). (Arşiv belgeleri ışığında): Türkiye'de sansür (1938-1945). Berikan Yayınevi.
- İhsanoğlu, E. (1998). Osmanlı İmparatorluğu'nun bilim teknoloji ve sanayide modernleşme gayretleri. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2, 1-22.
- Karakışla, Y. S. (2000, Kasım). Gramofon plaklarında Kuran okunmasının yasaklanması (1906). *Toplumsal Tarih*, 14(83), 38-42.
- Sargın, İ. (2016). Dini kavramların yanlış kullanım sebepleri ve doğurduğu olumsuz sonuçlar. Cezmi Bayram (Ed.), *Günümüz İslam Dünyasında Meseleler ve Çözüm Yolları* içinde.
- İstanbul: Şen Yıldız Yayıncılık.
- Şimşek, M. E. (2024). Dijital din eğitimi. *İlahiyat Akademi*, 19, 249-283.
- Taş, K., & Göksüçukur, B. (2019). Osmanlı dönemi Batıcılık, İslamcılık, Türkçülük fikir akımları ve din. *Dini Araştırmalar*, 22(56), 463-488.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü. (t.y.). Sansür. *Türk Dil Kurumu*. Erişim tarihi: 30 Aralık 2024, <https://sozluk.gov.tr/?kelime=sansur>
- Türker, Ö. (2003). Anlam ve yorum: Dinî metinlerin anlaşılması ve yorumlanması. *Turkish Religious Foundation Centre for Islamic Studies*.

- Uluskan, S. B. (2010). Atatürk'ün sosyal ve kültürel politikaları. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Ünlü, C. (2012). Türk ses kayıt tarihi. *Turkish Music Portal (Turkish Cultural Foundation)*. <http://www.turkishmusicportal.org/tr/turk-muzigi-tarihi/turk-ses-kayit-tarihi>
- Ünlü, C. (2016). *Git zaman gel zaman: Fonograf-gramofon-taş plak*. Pan Yayıncılık.
- Yiğit, İ. (2022). Osmanlı arşiv vesikalarında muzır musiki kavramı. 2. *Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumu*,
- Yiğit, İ. (2023). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e mûsikî ve yasaklar. Dört Mevsim Kitap.
- Zengin, Z. S. (2023). Osmanlı Devleti'nde Kur'an basımının ilk safhası. *Belleten*, 87(309), 527-557.

Arşiv Belgeleri

Cumhuriyet Arşivi

- Cumhuriyet Arşivi (CB. DAB. OA.), No: 30-18-1-2.73-29-18.
- Cumhuriyet Arşivi (CB. DAB. OA.), No: 30-18-1-2/73-29-18.
- Cumhuriyet Arşivi (CB. DAB. OA.), No: 30-18-1-2.104-15-11.

Osmanlı Arşivi

- Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), Dahiliye Emniyet-i Umumiye Memurin Kalemi Evrakı, [DH.EUM.MEM.], No: 60, Gömlek No: 73.
- Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı, [DH.MUİ.], No: 160, Gömlek No: 55.
- Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi, [DH.MKT.], No: 00859, Gömlek No: 00037.002.
- Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi, [DH.MKT.], No: 01092, Gömlek No: 00010.001.
- Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi, [DH.MKT.], No: 02610, Gömlek No: 00089.001.
- Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), İrade Hususi, [İ.HUS.], No: 142, Gömlek No: 53.
- Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), Kamil Bey Mabeyn-i Hümayun Arşivi Ferman Evrakı, [KB.MAA.FE.], No: 2, Gömlek No: 18.
- Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı, [Y.MTV.], No: 00290, Gömlek No: 00095.001.
- Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Cetvelleri, [Y.PRK.MBC.], No: 11, Gömlek No: 140.
- Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), Zabtiye Nezareti Evrakı, [ZB.], No: 42, Gömlek No: 3.

Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), Zabtiye Nezareti Evrakı, [ZB.], No: 379, Gömlek No: 94.

Osmanlı Arşivi (CB. DAB. OA.), Zabtiye Nezareti Evrakı, [ZB.], No: 00379, Gömlek No: 00094.001.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.